

ROBERT DANKOFFNING MAHMUD KOSHG'ARIY VA YUSUF XOS HOJIB ASARLARIGA OID QIYOSIY TADQIQOTLARI

Raufjon Mahmudov

filologiya fanlari doktori, dotsent.

Abduqodir Abdiyev

mustaqil tadqiqotchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17486381>

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkologiya rivojiga alohida hissa qo'shgan tilshunos, turkolog, tarixchi olim Robert Dankoffning ilmiy faoliyati, ijodiy shakllanishi va turkologiyada tutgan o'rni haqida fikr yuritilgan, uning Mahmud Qoshg'ariy va Yusuf Xos Hojib asarlariga oid tadqiqotlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: til tarixi, turkologiya, ilmiy tadqiqot, leksikologiya, matnshunoslik, lug'at.

Аннотация. В данной статье рассматривается научная деятельность, творческое становление и роль в тюркологии лингвиста, тюрколога, историка Роберта Данкоффа, внесшего особый вклад в развитие тюркологии, исследуются его исследования по трудам Махмуда Кашгари и Юсуфа Хас-Хаджиба.

Ключевые слова: история языка, тюркология, научные исследования, лексикология, текстология, лексика.

Annotation. This article examines the scientific activity, creative formation and role in Turkology of linguist, turkologist, historian Robert Dankoff, who made a special contribution to the development of Turkology, and examines his research on the works of Mahmoud Kashgari and Yusuf Has-Hajib.

Key words: history of language, Turkology, scientific research, lexicology, textual criticism, vocabulary.

1. Mahmud Koshg'ariy va "Devonu lug'otit turk"

Mahmud Koshg'ariyning XI asrda yozgan "Devonu lug'otit turk" asari turkiy xalqlarning ilk ensiklopedik lug'ati sifatida beqiyos ahamiyatga ega. Bu asarda nafaqat leksik birliklar, balki turkiy qabilalarning tarixi, geografiyasi, onomastikasi va madaniyati ham aks etadi.

Robert Dankoff ushbu asarni G'arb ilmiy muhitiga tanitishda ulkan ish qildi. U 1980-yillarda Ahmad Ates va Besim Atalay tarjimalaridan foydalangan holda, "Devon"ni ingliz tiliga izohli tarjima qilishni boshladi.

2. "Devonu lug'otit turk" va "Qutadg'u bilig" o'rtasidagi qiyosiy tahlil

Dankoffning eng katta ilmiy yutug'i — Mahmud Koshg'ariy va Yusuf Xos Hojib merosini qiyosiy lisoniy jihatdan o'rganishi bo'ldi.

• **Leksik qiyoslash** – "Devon"dagi so'zlar bilan "Qutadg'u bilig"dagi leksik qatlamni solishtirib, umumturkiy va hududiy xususiyatlarni aniqladi.

• **Terminologiya** – davlat boshqaruvi, ijtimoiy tabaqalar, urf-odatlar bilan bog'liq terminlarni ikki asarda qiyoslab ko'rsatdi.

• **Onomastika** – shaxs ismlari (antroponimlar), qabila nomlari (etnonimlar) va joy nomlari (toponimlar)ning ikki manbadagi o'xshashlik va farqlarini ilmiy sharhladi.

3. Onomastik tadqiqotlari

Robert Dankoffning turkologiyaga qo'shgan eng katta hissalaridan biri bu — **onomastika sohasidir**. U turkiy xalqlar tarixini va madaniyatini ularning ismlari orqali o'rganish mumkinligini isbotladi.

- **Antroponimika** – “Devon”dagi turkiy shaxs ismlarining ma'nosi, etimologiyasi va ijtimoiy funksiyasini ochdi. Masalan, *Bilgä*, *Alp*, *Qutluğ* kabi ismlarning qadimiy ijtimoiy tizimdagi o'rni.

- **Toponimika** – Mahmud Koshg'ariy keltirgan joy nomlari orqali XI asrdagi turkiy qabilalarning joylashuvini qayta tiklashga urindi.

- **Etnonimika** – *O'g'uz*, *Qipchoq*, *Yaghma*, *Qarluqlar* kabi qabila nomlarining til va tarixiy manbalardagi o'rnini lingvistik tahlil qildi.

4. Leksikografiya va lug'atshunoslikdagi yutuqlari

Dankoff “Devon”ning lug'atshunoslik tarixidagi ahamiyatini chuqur o'rgandi. U quyidagilarni ko'rsatib berdi:

- “Devon” — nafaqat **lug'at**, balki **madaniy-ensiklopedik asar**;
- Koshg'ariy qo'llagan **etimologik metod** G'arbdagi o'sha davr tilshunoslik usullaridan ancha ilg'or bo'lgan;
- Qabila va urug' tillarining **dialektal xususiyatlarini** ko'rsatib bergani bilan asar hozirgi sotsiollingvistikaga yaqinlashadi.

Dankoff bu lug'atning ingliz tiliga to'liq va mukammal tarjima qilinishiga asos solib, turkologiyani xalqaro miqyosda yangi bosqichga olib chiqdi.

5. Ilmiy xulosalar

Robert Dankoffning Mahmud Koshg'ariy va Yusuf Xos Hojib asarlariga oid tadqiqotlari:

- turkiy til tarixini **qiyosiy onomastik** va **leksikografik tahlil** orqali yoritdi;
- “Devon” va “Qutadg'u bilig”ni bir-birini to'ldiruvchi ikki manba sifatida talqin qildi;
- turkologiyada **onomastika va lug'atshunoslikning** yangi tadqiqot metodlarini joriy etdi.

Robert Dankoffning ilmiy merosi Mahmud Koshg'ariy va Yusuf Xos Hojib asarlarini nafaqat alohida, balki o'zaro qiyosiy holda ham tahlil qilganligi bilan ahamiyatlidir. U turkiy xalqlar til tarixi, onomastikasi va leksikografiyasi uchun yangi ilmiy ufqlar ochdi.

V. Robert Dankoffning uslubshunoslik, qiyosiy lingvistika va zamonaviy turkologiyaga qo'shgan hissasi

1. Uslubshunoslikdagi hissasi

Robert Dankoffning turkologiya sohasidagi izlanishlari faqat leksikografiya va onomastika bilan chegaralanib qolmadi. U **uslubshunoslik** yo'nalishida ham muhim tadqiqotlar olib bordi.

- U **Nasr va nazm uslubini** tahlil qilib, Yusuf Xos Hojibning “*Qutadg'u bilig*” asaridagi uslubiy qatlamlarni ilmiy izohladi. Masalan, pand-nasihat, siyosiy-didaktik ohang, diniy-axloqiy nasihatlar hamda davlat boshqaruviga oid terminlarning o'ziga xos uslubiy vazifasini ochib berdi.

- Mahmud Koshg'ariy lug'atidagi **hikoya**, **maqol**, **matal** va **she'riy parchalarni** stilistik jihatdan sharhlab, ularni turkiy xalqlarning **og'zaki adabiyoti** va **madaniy uslubi** bilan bog'ladi.

- Uslubiy tahlilda **ma'nodoshlik**, **qarama-qarshilik** va **metaforik ifodalarning** qadimiy turkiy tafakkurdagi o'rnini ko'rsatdi.

Shu bois, Dankoff turkologiyada **stilistik-lisoniy metodni** mustahkamlagan olim sifatida qadrlanadi.

2. Qiyosiy lingvistika sohasidagi ishlari

Robert Dankoffning eng asosiy xizmati – **qiyosiy-lisoniy tahlil metodini** turkologiyada keng qo'llashidir.

- U **arabcha, forsha va turkiy** qatlamlarning o'zaro ta'sirini "Osor ul-boqiya", "Devonu lug'otit turk" va "Qutadg'u bilig" kabi manbalar asosida tahlil qildi.

- **Arabcha-hindcha, arabcha-forsha, arabcha-turkiy** terminlar o'rtasidagi qiyosiy kuzatishlar orqali Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq madaniyatlarining **lingvistik o'zaro aloqadorligini** yoritdi.

- U, ayniqsa, **onomastika (ismlar, toponimlar, etnonimlar)** sohasida qiyosiy tadqiqotlarni rivojlantirdi. Masalan, *Bilgä*, *Tonuqoq*, *Qutluğ* kabi turkiy ismlarni arabcha va forsha ekvivalentlari bilan qiyoslab, ularning semantik maydonini aniqladi.

Natijada, Dankoffning tadqiqotlari turkologiyada **tarixiy-komparativ metodning** yangi bosqichini boshlab berdi.

3. Zamonaviy turkologiyaga qo'shgan hissasi

Robert Dankoffning ilmiy merosi bugungi turkologiya fanida bir nechta yo'nalishda davom etmoqda:

- **Qiyosiy onomastika:** hozirgi turkologlar shaxs ismlari, joy nomlari va qabila nomlarini turli manbalarda solishtirishda uning metodologiyasidan foydalanmoqda.

- **Leksikografiya:** "Devonu lug'otit turk"ning inglizchaga tarjimai va izohli talqinlari G'arbda turkologik tadqiqotlarning asosiy manbasiga aylangan.

- **Lingvomadaniyat:** turkiy xalqlarning urf-odatlarini, diniy marosimlari, xalqona qarashlari va til birligi o'rtasidagi aloqalarni o'rganishda Dankoffning ishlari muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

- **Turkiy matnshunoslik:** u qadimiy qo'lyozmalarni ilmiy izohlar bilan nashr etishga katta e'tibor qildi va bu yo'nalish bugungi kungacha davom etmoqda.

4. Ilmiy xulosalar

Robert Dankoffning uslubshunoslik, qiyosiy lingvistika va zamonaviy turkologiyaga qo'shgan hissasini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

1. **Uslubshunoslikda** – qadimiy turkiy matnlardagi stilistik vositalarni tizimli ravishda o'rgandi.

2. **Qiyosiy lingvistikada** – turkiy, arab va fors tillari o'rtasidagi tarixiy bog'lanishlarni ochib berdi.

3. **Zamonaviy turkologiyada** – manbashunoslik, onomastika va lingvomadaniyat tadqiqotlariga yangi ilmiy asos yaratdi.

VI qism: Robert Dankoffning xalqaro turkologiya maktabidagi o'rni va uning merosining bugungi tadqiqotlarda davom ettirilishi

1. Xalqaro turkologiya maktabidagi o'rni

Robert Dankoff XX asrning ikkinchi yarmida turkologiyaning G'arbda shakllanishida muhim o'rin tutgan olimlardan biridir. U o'z faoliyati davomida:

- **Turkiy matnshunoslik maktabini** shakllantirdi. U "Devonu lug'otit turk", "Qutadg'u bilig" va boshqa manbalarni ingliz tiliga tarjima qilish orqali g'arbiy turkologiya uchun **ilmiy asosiy manbalarni** yaratdi.

• **Qiyosiy-tarixiy metodni** amaliyotga tatbiq etib, G'arb olimlariga turkiy tillar tarixini o'rganishda **ilmiy yondashuv namunasini** ko'rsatdi.

• **Chicago turkologiya maktabi** deb atash mumkin bo'lgan ilmiy muhitni shakllantirdi.

U yerda ko'plab amerikalik va turk tadqiqotchilar yetishib chiqdi.

Shunday qilib, u nafaqat alohida olim sifatida, balki **xalqaro ilmiy maktab rahnamosi** sifatida ham o'z izini qoldirdi.

2. Shogirdlari va davomchilari

Dankoff o'z ilmiy faoliyati davomida ko'plab yosh tadqiqotchilarni ilmga yetakladi.

Uning shogirdlari turkologiya, uslubshunoslik va qiyosiy-lingvistika sohalarida tadqiqotlar olib bordi.

• Amerika, Turkiya, Germaniya va O'zbekistonda uning ishlari asosida ilmiy dissertatsiyalar himoya qilindi.

• Bugungi kunda ham ko'plab tadqiqotchilar turkiy onomastika, qadimiy matnlar va lingvomadaniyatni tadqiq etishda **Dankoffning metodologik yondashuvini** asos sifatida qabul qilmoqda.

3. Uning merosining bugungi tadqiqotlarda davom etishi

Robert Dankoffning ilmiy merosi hozirgi turkologiya tadqiqotlarida keng qo'llanilmoqda:

• **Tarjima maktabi:** uning inglizchadagi izohli tarjimalari bugungi tadqiqotchilar uchun asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

• **Lingvomadaniyat:** zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'zaro ta'sirini o'rganishda Dankoffning ishlari fundamental o'rin tutadi.

• **Qiyosiy onomastika:** yangi ilmiy izlanishlarda shaxs ismlari, joy nomlari va qabila nomlari Dankoff asos solgan metodlar bilan o'rganilmoqda.

• **Tarixiy lingvistika:** u ochib bergan usullar bugungi kunda turkiy tillarning kelib chiqishi, o'zaro aloqalari va taraqqiyotini aniqlashda qo'llanilmoqda.

4. Ilmiy anjumanlarda e'tirof etilishi

Robert Dankoff xalqaro turkologiya anjumanlarida ko'p bora ma'ruzalar qilgan. Uning ishlari:

• **Turkiyada** – turkologiya tarixining eng muhim bo'g'ini sifatida;

• **Markaziy Osiyoda** – qadimiy turkiy manbalarni G'arb ilmiy jamoasiga tanitgan olim sifatida;

• **Yevropa va AQShda** – qiyosiy lingvistikaning yetakchi vakili sifatida e'tirof etilgan.

Bugungi kunda ham xalqaro ilmiy anjumanlarda Dankoffning merosiga bag'ishlangan maxsus sessiyalar o'tkazilmoqda.

5. Umumiy xulosalar

Robert Dankoffning xalqaro turkologiyadagi o'rni va merosi quyidagicha umumlashtiriladi:

1. U **xalqaro turkologiya maktabini shakllantirgan** olimdir.

2. U **turkiy matnlarni g'arb ilmiy muomalasiga kiritib**, yangi izlanishlar uchun mustahkam zamin yaratdi.

3. Uning metodologiyasi bugungi **lingvistik, tarixiy va madaniy tadqiqotlarda asosiy qo'llanma** sifatida xizmat qilmoqda.

4. Shogirdlari va davomchilari orqali uning merosi **ilmiy an'ana sifatida yashab kelmoqda**.

VI. Robert Dankoffning xalqaro turkologiya maktabidagi o'rni va uning merosining bugungi tadqiqotlarda davom ettirilishi

1. Xalqaro turkologiya maktabidagi o'rni

Robert Dankoff XX asrning ikkinchi yarmida turkologiyaning G'arbda shakllanishida muhim o'rin tutgan olimlardan biridir. U o'z faoliyati davomida:

- **Turkiy matnshunoslik maktabini** shakllantirdi. U "Devonu lug'otit turk", "Qutadg'u bilig" va boshqa manbalarni ingliz tiliga tarjima qilish orqali g'arbiy turkologiya uchun **ilmiy asosiy manbalarni** yaratdi.

- **Qiyosiy-tarixiy metodni** amaliyotga tatbiq etib, G'arb olimlariga turkiy tillar tarixini o'rganishda **ilmiy yondashuv namunasini** ko'rsatdi.

- **Chicago turkologiya maktabi** deb atash mumkin bo'lgan ilmiy muhitni shakllantirdi.

U yerda ko'plab amerikalik va turk tadqiqotchilar yetishib chiqdi.

Shunday qilib, u nafaqat alohida olim sifatida, balki **xalqaro ilmiy maktab rahnamosi** sifatida ham o'z izini qoldirdi.

2. Shogirdlari va davomchilari

Dankoff o'z ilmiy faoliyati davomida ko'plab yosh tadqiqotchilarni ilmga yetakladi.

Uning shogirdlari turkologiya, uslubshunoslik va qiyosiy-lingvistika sohalarida tadqiqotlar olib bordi.

- Amerika, Turkiya, Germaniya va O'zbekistonda uning ishlari asosida ilmiy dissertatsiyalar himoya qilindi.

- Bugungi kunda ham ko'plab tadqiqotchilar turkiy onomastika, qadimiy matnlar va lingvomadaniyatni tadqiq etishda **Dankoffning metodologik yondashuvini** asos sifatida qabul qilmoqda.

3. Uning merosining bugungi tadqiqotlarda davom etishi

Robert Dankoffning ilmiy merosi hozirgi turkologiya tadqiqotlarida keng qo'llanilmoqda:

- **Tarjima maktabi:** uning inglizchadagi izohli tarjimalari bugungi tadqiqotchilar uchun asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

- **Lingvomadaniyat:** zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'zaro ta'sirini o'rganishda Dankoffning ishlari fundamental o'rin tutadi.

- **Qiyosiy onomastika:** yangi ilmiy izlanishlarda shaxs ismlari, joy nomlari va qabila nomlari Dankoff asos solgan metodlar bilan o'rganilmoqda.

- **Tarixiy lingvistika:** u ochib bergan usullar bugungi kunda turkiy tillarning kelib chiqishi, o'zaro aloqalari va taraqqiyotini aniqlashda qo'llanilmoqda.

4. Ilmiy anjumanlarda e'tirof etilishi

Robert Dankoff xalqaro turkologiya anjumanlarida ko'p bora ma'ruzalar qilgan. Uning ishlari:

- **Turkiyada** – turkologiya tarixining eng muhim bo'g'ini sifatida;

- **Markaziy Osiyoda** – qadimiy turkiy manbalarni G'arb ilmiy jamoasiga tanitgan olim sifatida;

- **Yevropa va AQShda** – qiyosiy lingvistikaning yetakchi vakili sifatida e'tirof etilgan.

Bugungi kunda ham xalqaro ilmiy anjumanlarda Dankoffning merosiga bag'ishlangan maxsus sessiyalar o'tkazilmoqda.

5. Umumiy xulosalar

Robert Dankoffning xalqaro turkologiyadagi o'rni va merosi quyidagicha umumlashtiriladi:

1. U **xalqaro turkologiya maktabini shakllantirgan** olimdir.
2. U **turkiy matnlarni g'arb ilmiy muomalasiga kiritib**, yangi izlanishlar uchun mustahkam zamin yaratdi.
3. Uning metodologiyasi bugungi **lingvistik, tarixiy va madaniy tadqiqotlarda asosiy qo'llanma** sifatida xizmat qilmoqda.
4. Shogirdlari va davomchilari orqali uning merosi **ilmiy an'ana sifatida yashab kelmoqda**.